

Ewa Deptuchowa  
Instytut Języka Polskiego PAN  
Kraków

**INFORMACJA O BADANIACH ZESPOŁOWYCH  
PROWADZONYCH W ZAKŁADZIE HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO  
INSTYTUTU JĘZYKA POLSKIEGO PAN W KRAKOWIE**

W strukturze organizacyjnej Zakładu Historii Języka Polskiego IJP PAN w Krakowie funkcjonują dwie pracownie: Pracownia Języka Staropolskiego i Pracownia Słownika Jana Kochanowskiego. Podstawowymi pracami statutowymi wykonywanymi w obu pracowniach są prace zespołowe. Zachęcona apelem Redakcji „LingVariów”, chciałabym przekazać informacje o prowadzonych w tych pracowniach badaniach. Na uwagę zasługują prace ukończone w ciągu ostatnich 10 lat, tematy w trakcie realizacji i nowe projekty, ponieważ łączy je w pewien sposób podstawa materiałowa. Niewątpliwie wszystkie tematy mieszczą się w zakresie badań historycznojęzykowych (historii języka polskiego).

W grudniu 2002 r. ukazał się 76. i zarazem ostatni zeszyt *Słownika staropolskiego*, zamykający XI tom i wieńczący jednocześnie to ogromne dzieło, którego redakcja naukowa spoczywała w rękach prof. Stanisława Urbańczyka<sup>1</sup>. Słownik od samego początku, tj. od roku 1953, do 1993 ukazywał się w postaci 20-arkuszowych zeszytów, wychodzących w odstępach półrocznych. Od 1995 r. wydawany był tylko jeden zeszyt rocznie, co było skutkiem uszczuplenia zespołu Pracowni Języka Staropolskiego. *Słownik staropolski* obejmuje polskie wyrazy zapisane do roku 1500 (z wyłączeniem imion własnych, te znalazły się w *Słowniku staropolskich nazw osobowych*). Liczy około 30 tysięcy haseł. Kartoteka *Słownika* wraz z materiałem, który nie jest cytowany w wydawnictwie, liczy około 350 tys. karetek. Na materiał *Słownika*... składają się wyrazy i wyrażenia z tekstów polskich oraz polskie glosy z tekstów łacińskich – wydane drukiem lub pozostające w rękopisach. Każdy wyraz-hasło, jego znaczenia i formy gramatyczne, związki składniowe i frazeologiczne są objaśnione i zilustrowane zlokalizowanymi cytatami. *Słownik staropolski* stanowi równocześnie przegląd niemal wszystkich dochowanych do naszych czasów rękopiśmiennych zabytków najstarszej epoki polskiego piśmiennictwa. Ale znajdują się

<sup>1</sup> Stanisław Urbańczyk, który zmarł 21 października 2001 r., był redaktorem naczelnym *Słownika staropolskiego* od zeszytu 1. do 74. Na okładce dwóch ostatnich zeszytów widnieje informacja, że redagował je „zespół”.

w nim także niezwykle cenne poświadczenia z rękopisów, które zostały zniszczone lub zaginęły w czasie II wojny światowej.

W 1. zeszycie znajduje się wykaz skrótów źródeł *Słownika staropolskiego*. We wstępie do *Słownika...*, zamieszczonym w tymże zeszycie, jego redaktor naczelny S. Urbańczyk pisze, że źródeł tych jeszcze w 1935 r. było 72. Już jednak w 1953 r. wykaz liczył 450 pozycji. W chwili wydania ostatniego zeszytu, tj. w 2002 r., wykaz źródeł liczył 580 pozycji (nie licząc oddzielnie np. *Dek* – 66 odpisów, *Msza* – 17, *Ojcz* – 20, *Spow* – 10, *SalveReg* – 19, *Wierzę* – 23, *Zdrow* – 18)<sup>2</sup>. W trakcie wydawania kolejnych zeszytów *Słownika...* wychodziły niewydane dotąd lub wydane w skromnym wyborze zabytki dawnej polszczyzny oraz teksty łacińskie z glosami polskimi. W kolejnych tomach, do dziesiątego włącznie, zamieszczano uzupełnienia do spisu źródeł. W jedenastym zaniechano tego, gdyż wiadomo było, że i tak trzeba będzie wydać osobną broszurkę zawierającą wykaz wszystkich źródeł, czyli tych zamieszczonych w pierwszym zeszycie i tych, które dodawano w uzupełnieniach do poszczególnych tomów, oraz tych, które objęto ekscerpcją po zakończeniu opracowania ostatniego tomu. Uznano jednak, że nie będzie to zwykły wykaz skrótów źródeł z ich rozwiązaniami, ale opracowanie zawierające możliwie pełny opis wszystkich źródeł wykorzystanych w *Słowniku staropolskim*. W 2005 r. ukazał się *Opis źródeł Słownika staropolskiego* pod red. Wacława Twardzika we współpracy z Ewą Deptuchową i Ludwiką Szlachowską-Winiarzową.

Już w trakcie redagowania *Opisu źródeł...* zespół dostrzegł, że rzeczą cenną i pomocną w korzystaniu z niego będzie opracowanie indeksów do *Opisu*. Podjął się tego Mariusz Frodyma pod koniec 2007 r. W marcu 2010 r. *Indeksy do opisu źródeł Słownika staropolskiego* zostały oddane do druku. Opracowanie zawiera 15 indeksów, m.in.: indeks rękopisów i inkunabułów według miejscowości, archiwów, bibliotek i mniejszych księgozbiorów, w których są (były) te rękopisy i inkunabuły przechowywane, indeks rękopisów według sygnatur, indeks inkunabułów według sygnatur, indeks incipitów, indeks polskich zdań, indeks osób. *Indeksy...* wraz z *Opisem źródeł...* będą stanowiły integralną całość.

Do *Indeksów...* została dołączona *Errata* do *Opisu źródeł...* sporządzona przez L. Szlachowską-Winiarzową. Znalazła się w niej korekta błędów będących wynikiem przede wszystkim naszego całkowitego zaufania wydawcom, jeśli idzie o szczegóły wydawanych przez nich rękopisów, oraz niewiedzy, że w latach 50. ubiegłego wieku niektóre rękopisy w Bibliotece Narodowej w Warszawie miały dwukrotnie zmieniane sygnatury, a ostatnio była także zmiana numerów akcesyjnych na numery stałe. Korekta ta była możliwa w głównej mierze dzięki pomocy mgr. Sławomira Szyllera, kierownika sekcji rękopisów starszych w Zakładzie Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. *Errata* zawiera również poprawki odnoszące się do różnych szczegółów opisu rękopisów spoza Biblioteki Narodowej. Wszystkie te poprawki zostały w *Indeksach...* uwzględnione. Uwzględniono w nich również te źródła, z których materiał zostanie wykorzystany w suplemencie. Sam opis tych źródeł planuje się dołączyć do suplementu.

<sup>2</sup> Skrótly za: *Opis źródeł Słownika staropolskiego*.

W czasie kiedy zespół Pracowni zajmował się pozyskiwaniem i porządkowaniem materiałów do przyszłego suplementu do *Słownika staropolskiego*, W. Twardzik i Maciej Eder przygotowali *Indeksy do Słownika staropolskiego* (indeks alfabetyczny, indeks a tergo, verba absentia i verba expurgata), które ukazały się w 2007 r. Już teraz wiadomo, że po opracowaniu suplementu konieczna będzie ich korekta i uaktualnienie, głównie ze względu na nowy materiał, który był włączany do aneksu kartoteki *Słownika staropolskiego* po oddaniu *Indeksów...* do druku. *Indeksy* też potwierdziły uświadamianą sobie przez zespół Pracowni konieczność opracowania i wydania erraty do *Słownika staropolskiego*. Materiały do niej są przez zespół sukcesywnie przygotowywane.

W tym miejscu trzeba jeszcze wspomnieć o dwóch projektach, które wykonywane były poza planami statutowymi Instytutu, a których autorzy są związani ze *Słownikiem staropolskim*. Wydany w 2003 r. *Mały słownik zaginionej polszczyzny* pod redakcją Felicji Wysockiej zawiera słownictwo z czasowego zakresu *Słownika staropolskiego* po *Słownik języka polskiego* Lindego, a więc od czasów najdawniejszych po wiek XVIII włącznie. Hasła stanowią wyrazy niepoświadczone dzisiaj oraz wyrazy poświadczone dziś, ale mające znaczenia obecnie nieznanne. W *Słowniku* nie podaje się dokumentacji cytatów.

W latach 2002–2006 prowadzony był projekt badawczy pod kierownictwem W. Twardzika, w którym uczestniczyły wszystkie osoby wchodzące w skład Pracowni Języka Staropolskiego. Projekt obejmował opracowanie krytyczne (transliteracja, transkrypcja, aparat krytyczny do obu wersji tekstu oraz podobizny oryginałów) najważniejszych ciągłych zabytków piśmiennictwa średniowiecznego w języku polskim. Opracowanie pt. *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* ukazało się na płycie DVD w 2006 r.

Obecnie zespół Pracowni Języka Staropolskiego zajmuje się opracowywaniem suplementu do *Słownika staropolskiego*. Magazyn kartkowy (tzw. aneks do kartoteki *Słownika staropolskiego*) liczy około 30 tys. kartek (poświadczeń) i zawiera dwójakiego rodzaju materiał, mianowicie taki, który nie wszedł do *Słownika staropolskiego*, gdyż pojawił się już po wydaniu zeszytu na daną literę, i taki, który wyeksцерpowano w wyniku specjalnej kwerendy przeprowadzonej już po zakończeniu prac nad *Słownikiem staropolskim*. Trzeba podkreślić, że szczególnie obfity materiał źródłowy ukazujący się w wydawnictwach historyków w dużym stopniu przyczynił się do wzbogacenia zasobów aneksu kartoteki *Słownika staropolskiego*. Polskie glosy w tekstach łacińskich to niezwykle cenny materiał świadczący o kulturze duchowej i materialnej polskiego średniowiecza. Dlatego opracowanie suplementu do *Słownika staropolskiego* jest pierwszorzędnym zadaniem dla zespołu Pracowni.

Z aneksu wydzielono dwa zbiory haseł, które powinny być opracowane w suplementcie. Jeden obejmuje hasła niepoświadczone dotąd w *Słowniku staropolskim*. Szacunkowo jest ich ponad 1300. Ten zbiór, który zawiera w przeważającej liczbie pojedyncze poświadczenia dla danego hasła, jest właśnie opracowywany jako pierwsza część suplementu. Drugi zbiór obejmuje słownictwo notowane w *Słowniku staropolskim*. Będzie ono opracowywane w następnej kolejności i zasili drugą część suplementu. Już jednak wiadomo, że nie wszystkie hasła tego zbioru wejdą do

suplementu. Uznano, że znajdują się w nim tylko te hasła, które mają nienotowane w *Słowniku staropolskim* warianty fonetyczne, nowe znaczenia, niepoświadczone lub najstarsze formy gramatyczne oraz nowe funkcje składniowe i związki frazeologiczne.

Ponadto prowadzone są prace w ramach projektu badawczego (grantu) zatytułowanego *Skarbnica leksyki staropolskiej*, który jest zsynchronizowany z pracami nad suplementem. Opracowanie to będzie zawierało słownictwo nieobjęte 11 tomami *Słownika staropolskiego*, prezentacja tych zbiorów będzie naturalnym dopełnieniem tamtego wydawnictwa i suplementu. Przez osoby, które brały udział w pracach nad *Słownikiem staropolskim*, opracowywany jest także materiał z zakresu wybranych trzech kategorii semantycznych: słownictwo religijne i teologiczne, słownictwo przyrodnicze i słownictwo prawnicze oraz z zakresu składni staropolskiej, a ponadto odczytywane są z łacińskich rękopisów średniowiecznych konteksty zawierające polskie glosy.

W Pracowni Słownika Jana Kochanowskiego trwają prace pod kierownictwem Mariana Kucący nad przygotowaniem ostatniego, piątego tomu tego słownika (pierwszy tom ukazał się w 1994 r.). Przewiduje się, że zostanie on oddany do druku w 2011 r. W tym też roku należy oczekiwać ukazania się go na rynku wydawniczym. Tym sposobem do istniejących już słowników języka jednego autora, dwutomowego *Słownika języka Jana Chryzostoma Paska*<sup>3</sup> i 11-tomowego *Słownika języka Adama Mickiewicza*<sup>4</sup> dołączy słownik największego na przestrzeni paru wieków poety, czołowego przedstawiciela polskiego odrodzenia, mianowicie *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*.

W Pracowni przygotowano z inicjatywy Bożeny Sieradzkiej-Baziur nowy projekt badawczy pt. *Leksyka staropolska w ujęciu onomazjologicznym*. Zakłada się, że jego realizacja rozpocznie się w przyszłym roku po zakończeniu prac na *Słownikiem polszczyzny J. Kochanowskiego*. Celem tego projektu jest stworzenie *Słownika tematycznego staropolszczyzny*, który będzie wykorzystywał materiał *Słownika staropolskiego* i obejmował słownictwo w zakresie czasowym wyznaczonym przez ten słownik. Planowany *Słownik...* ma ukazać całościową i systematyczną prezentację leksykograficzną semantyki i funkcji słownictwa staropolszczyzny zgodnie z teorią pól. Wyniki badań w odniesieniu do konkretnych leksemów prezentowane będą w wersji elektronicznej, niewykluczone że on-line.

W podsumowaniu pragnę stwierdzić, że zarówno ukończone, jak prowadzone obecnie i planowane badania w Zakładzie Historii Języka Polskiego skupiają się na języku najstarszej doby. Wyniki tych badań mogą stanowić podstawę i inspirację do badań dla językoznawców, historyków, historyków literatury, prawa, kultury duchowej i materialnej, religioznawców, etnografów, a nawet botaników i historyków medycyny. Materiał i jego opracowanie mogą być pomocne dla wydawców średniowiecznych zabytków.

<sup>3</sup> *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, red. nac. H. Koneczna, W. Doroszewski, Wrocław 1965, 1973.

<sup>4</sup> *Słownika języka Adama Mickiewicza*, red. nac. K. Górski, S. Hrabec, Wrocław 1962–1983.